

Jarosław Ślęzak*

System kar i represji karnej w starożytności

Wszyscy ludzie mają naturę skłoną do przestępstw, nie ma też prawa, które by temu kres położyło, bo przecież stosowano już wszystkie możliwe kary, ustawicznie je zaostrzając, ażeby w jakiś sposób uwolnić się od zbrodniarzy, wydaje się też prawdopodobne, że w dawnych czasach lżejsze były kary za największe zbrodnie, ale powoli w miarę wzrastania przestępstw wiele tych kar zmieniło się w karę śmierci – mimo to przestępstwa trwają nadal. Albo więc trzeba wynaleźć jeszcze bardziej odstraszające środki zaradcze, albo wszystko pozostanie po dawnemu. Nie należy zatem ufać w skuteczność kary śmierci.

Tukidydes¹

„Kara” jest pojęciem wieloznacznym, używanym zarówno w języku potocznym, prawnym, jak i prawniczym. Najczęściej kojarzone jest ono z prawem karnym (kara kryminalna), poza nim pojawia się też w innych gałęziach prawa, np. cywilnym (kara umowna), administracyjnym (kara administracyjna), pracy (kara porządkowa). W prawoznawstwie występuje jako rodzaj sankcji (sankcja karna, penalna, represyjna)².

Istotne jest pojęcie kary stosowane w prawie karnym. Rozumiane jest jako środek przymusu stosowany przez państwo w wymierzaniu sprawiedliwości sprawcy przestępstwa lub wykroczenia, polegający na potępieniu społecznym czynu i sprowadzeniu dolegliwości³. Według Lecha Gardockiego: *Kara kryminalna to osobista dolegliwość ponoszona przez sprawcę jako odpłata za popełnione przestępstwo, wyrażająca potępienie popełnionego przez niego czynu i wymierzona w imieniu państwa przez sąd*⁴.

Istota kary była w polu zainteresowań myślicieli już w starożytności (m.in.

* Dr Jarosław Ślęzak, Politechnika Gdańska, Gdańsk
e-mail: slezak.jaroslaw@gmail.com

¹ K. Kumaniecki, *Tukidydes. Wojna peloponeska*, III, 45, Warszawa 2003.

² T. Chauvin, T. Stawecki, P. Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2013, s. 100.

³ *Mała encyklopedia prawa*, red. Z. Rybicki, Warszawa 1980, s. 212–213.

⁴ L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2011, s. 158.

Protagoras, Platon, Arystoteles, Seneka) i w średniowieczu (m.in. św. Augustyn, św. Tomasz z Akwinu). Systematyczna nauka o karze rozwinęła się w okresie oświecenia. Jej podstawę stanowiły tzw. teorie kary. Nawiązywano do teorii Hugona Grotiusa, który uzasadniał karę względami słuszności oraz użyteczności. Jej dwoistość doprowadziła do sformułowania: teorii bezwzględnych (absolutnych, retrybutywnych) sprowadzających jej istotę do odwetu za wyrządzone zło (m.in. teoria odwetu moralnego Kanta i odwetu dialektycznego Hegla); teorii względnych (prewencyjnych, utylitarnych) upatrujących istotę kary w jej użyteczności społecznej (m.in. teorie – odstraszenia Kajetana Filangieri, przymusu psychologicznego Paula J. A. Feuerbacha, zapobieżenia ogólnego i szczególnego Jeremiego Benthama, teoria poprawy) oraz teorii mieszanych stanowiących połączenie odpłaty z realizacją celów prewencyjnych (m. in. Edmund Krzymuski)⁵.

Teorie mieszane, łączące elementy sprawiedliwej odpłaty z celami prewencyjnymi: ogólnoprewencyjnym (tzw. **prewencja ogólna** – powstrzymanie od popełnienia przestępstwa potencjalnych sprawców) i indywidualnoprewencyjnym (tzw. **prewencja szczególna** – zapobieganie popełnieniu przestępstw przez skazanego), są współcześnie najczęściej stosowane⁶. Uwzględniając współczesne ideologie prawne i moralne, podkreśla się funkcje przypisane karze, np.: odpłatę za naruszenie ładu prawnego (złem za zło); resocjalizację przestępcy (wtórna socjalizacja); odstraszenie; izolację od społeczeństwa (np. kara pozbawienia wolności); eliminację ze społeczeństwa (np. kara śmierci czy dożywotniego pozbawienia wolności) i poddaje je krytyce w aspekcie eliminacyjnej roli kary śmierci (niezgodna z zasadą „nie zabijaj”), a także odwetu jako sprzecznego z chrześcijańską zasadą miłosierdzia⁷.

W historii prawa karnego można wyodrębnić różne rodzaje kar, m.in.: śmierci (zwykłą i kwalifikowaną); tzw. cielesne (np. chłosta) oraz swoisty ich rodzaj – tzw. mutilacyjne polegające na okaleczeniu skazanego (np. odcięcie języka, nosa, ręki); hańbiące; zasadnicze – stanowiące główną reakcję na przestępstwo; dodatkowe (w tym zakazu) – stosowane oprócz kary zasadniczej; pozbawienia wolności i o charakterze wolnościowym (niezwiązane z pozbawieniem wolności); kary pieniężne oraz przepadku lub konfiskaty majątku czy rzeczy należących do skazanego.

Celem niniejszej analizy jest przybliżenie systemu kar stosowanych w starożytności z uwzględnieniem pomników prawa despotii wschodnich – Egiptu i Mezopotamii, prawa hebrajskiego oraz państw śródziemnomorskich – Grecji i Rzymu.

⁵ K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 2011, s. 297–299, L. Gardocki, op. cit., s. 159–160.

⁶ L. Gardocki, op. cit., s. 160.

⁷ T. Chauvin, T. Stawecki, P. Winczorek, op. cit., s. 101.

W prawie prymitywnym naruszenie dobra chronionego uznawano za krzywdę, co prowadziło do reakcji samoobrony, odpłaty złem za zło. Za ekscesy „wewnątrz rodu” karą było wykluczenie ich sprawcy ze wspólnoty. W wypadku krzywdy wyrządzonej innemu rodowi lub jednostce z niego pochodzącej miała zastosowanie tzw. **krwawa zemsta** – pomśzczenie krzywdy przez wyrządzenie zła większego od doznanego⁸.

Wiedza o regulacjach karnych starożytnego Egiptu pochodzi głównie od pisarzy greckich: Herodota oraz Diodora Sycylijskiego. Ówczesna kara miała charakter publiczny. Wymierzano karę śmierci zwykłą (powieszenie, ścięcie) oraz kwalifikowaną (ukrzyżowanie, spalenie na stosie). Orzekano ją za zdradę, rebelię i ojcobójstwo. Stosowano kary mutylacyjne (np. odcięcie nosa), chłostę, wygnanie, oddanie w niewolę, pozbawienie czci, post. Zasadą była odpowiedzialność indywidualna, zbiorową stosowano za przestępstwo zdrady⁹.

Do najstarszych źródeł prawa babilońskiego zawierających przepisy karne należą: zbiór ustaw Urukaginy (Urgakiny) władcy Lagasz (Lagach), datowany na około 2400/2360/2350 r. p.n.e., który stanowił karę śmierci za poliandrię, kradzież i cudzołóstwo (złodzieje i cudzołożnice kamienowani za pomocą kamieni z wyrytymi znakami określającymi popełnione przestępstwa); *Kodeks Ur-Nammu*, władcy Ur, pochodzący z około 2050 r. p.n.e. i ustanawiający kary pieniężne za przestępcze uszkodzenie ciała; *Kodeks Eshnunna* (Eshunna) z pierwszej połowy XX w. p.n.e. przewidujący karę śmierci za cudzołóstwo, a kary pieniężne za uszkodzenie ciała; *Kodeks Lipit-Isztara*, władcy Isinu, z pierwszej połowy XIX w. p.n.e. zawierający m.in. kary za przechowywanie zbiegłych niewolników¹⁰. Najlepiej zachowanym pomnikiem prawa babilońskiego jest, napisany w języku akadyjskim, tzw. *Kodeks Hammurabiego* (władcy I dynastii babilońskiej panującego w latach ok. 1728–1686 r. p.n.e.). Tekst wyryto pismem klinowym na kolumnie diorytu (bazaltu) o wysokości 2,25 m, obwodzie 1,90 m u podstawy i 1,65 m u wierzchołka. Pierwotnie kolumna była umieszczona w świątyni Marduka w Babilonie. W 1901 r. została odnaleziona przez francuską ekspedycję archeologiczną w Suzie; obecnie znajduje się w paryskim Luwrze¹¹. Podkreśla się, że istotnym celem kodyfikacji Hammurabiego była unifikacja prawa w państwie. W budowie *Kodeksu* zwraca uwagę wyodrębnienie prologu (w którym np. Hammurabi określa siebie jako wybranego przez boga Marduka do ustanowienia w państwie prawa i sprawiedliwości), części normatywnej obejmującej 282 paragrafy¹² i epilogu

⁸ K. Sójka-Zielińska, op. cit., s. 16–17.

⁹ K. Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa*, t. 1, *Starożytność*, Warszawa 1961, s. 13.

¹⁰ Ibidem, s. 21–22; K. Sójka-Zielińska, op. cit., s. 20; L. Lyons, *Historia kar cielesnych*, Warszawa 2010, s. 19–23.

¹¹ K. Koranyi, op. cit., s. 22; L. Lyons, op. cit. s. 27.

¹² Podział na paragrafy pochodzi od J. V. Scheila, który pierwszy odczytał treść kodeksu, zob.

(w którym np. Hammurabi m.in. grozi klątwą i karą bóstw za nieprzestrzeżenie norm *Kodeksu*). Przepisy w nim zawarte odnoszą się m.in. do prawa procesowego, materialnego, karnego, cywilnego (osobowego, rodzinnego, rzeczowego, zobowiązań, spadkowego) i mają charakter kazuistyczny.

W analizie regulacji karnych zwraca uwagę występujący brak równości wobec prawa. O rodzaju kary przesądzał m.in. status ofiary i sprawcy – czyli przynależność do: *awilum* (pełnoprawni obywatele – potomkowie pierwotnych zdobywców, członkowie miejscowych rodów, dostojnicy), *muszkenum* (autochtoni, wolni poddani, wyzwolenicy), *wardum* (niewolnicy), *amtum* (niewolnice) – oraz płeć i miejsce w rodzinie. Zabicie cudzego niewolnika powodowało obowiązek naprawienia szkody przez sprawcę (uiszczenie odszkodowania). Ta zależność pomiędzy karą a statusem sprawcy i ofiary uwidaczniała klasowy charakter regulacji. Stosowana była zasada talionu lub tzw. kary odzwierciedlające¹³.

Przykład odpowiedzialności na zasadzie talionu został sformułowany w zapisie paragrafu (artykułu) 196. *Kodeksu* – *Jeśli pełnoprawny obywatel wybił oko człowiekowi klasy pełnoprawnych obywateli, wyrwą mu oko, a kary odzwierciedlającej umieszczony był w paragrafie (artykule) 195. – Jeśli syn uderzył swego ojca, utną mu rękę*¹⁴. W talionie powtórzony był skutek czynu sprawcy, zaś w karze odzwierciedlającej demonstrowano rodzaj przestępczego działania¹⁵. Znamienne jest, że zasada talionu nie obowiązywała, gdy np. pokrzywdzonym był *muszkenum*. Wymierzano wtedy grzywnę w myśl paragrafu (artykułu) 198.: *Jeśli wyrwał oko poddanego albo złamał kość poddanego, zapłaci jedną minę srebra*¹⁶.

Najsurowszą była kara śmierci. Uwzględniano różne jej rodzaje, m.in. spalenie, utopienie, wbicie na pal, włóczenie przez bydło po polu. *Kodeks Hammurabiego* stanowił także kary: mitylacyjne (wyklucie oka, ucięcie ręki, ucięcie ucha, wycięcie języka), na ciele (chłosty, piętnowania), pieniężne, wygnania (z gminy i domu ojcowskiego) oraz pozbawienia urzędu¹⁷. Odpowiedzialność budowniczego, lekarza, weterynarza była obiektywna (za samo spowodowanie skutku, bez winy). Taką formę określano w literaturze prawa karnego jako winę obiektywną¹⁸. Przykładem tego typu regulacji może być paragraf (artykuł) 218.: *Jeżeli lekarz zrobił pełnoprawnemu obywatelowi nożem z brązu ciężką operację i spowoduje, że pełnoprawny obywatel umrze, albo za pomocą noża z brązu otworzy łuk brwiowy*

K. Koranyi, op. cit., s. 23.

¹³ Ibidem, s. 26; K. Sójka-Zielińska, op. cit., s. 21.

¹⁴ B. Lesiński, *Prawo babilońskie*, [w:] *Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*, red. A. Gulczyński, B. Lesiński, J. Walachowicz, J. Wiewiorowski, Poznań 2002, s. 14–15.

¹⁵ K. Koranyi, op. cit., s. 26.

¹⁶ B. Lesiński, op. cit., s. 15.

¹⁷ K. Koranyi, op. cit., s. 27.

¹⁸ L. Gardocki, op. cit., s. 9–10; S. Kutrzeba, *Dawne polskie prawo karne w zarysie*, Lwów – Warszawa – Kraków 1921, s. 12.

pełnoprawnego obywatela i zniszczy jego oko, utną mu rękę¹⁹.

Obowiązujące normy w prawie hebrajskim zawierał m.in. *Pentateuch* (Pięcioksiąg), czyli pierwszych pięć ksiąg *Starego Testamentu*: *Genesis* (Księga Rodzaju), *Exodus* (Księga Wyjścia), *Leviticus* (Księga Kapłańska), *Numeri* (Księga Liczb), *Deuteronomium* (Księga Powtórzonego Prawa). Normy te według tradycji zostały objawione przez Boga Mojżeszowi (w okresie talmudycznym oprócz *Tory*, która stanowiła prawo pisane, istotna była ustna Tradycja)²⁰. Odpowiedzialność sprawcy oparta była na zasadzie krwawej zemsty, np.: *Zabójcę winien zabić mściciel krwi; gdziekolwiek go spotka, może go zabić* [*Numeri* 35,19]²¹, którą łagodziła możliwość azylu: (...) *wybijcie sobie miasta, które służą wam będą za miasta ucieczki; tam będzie mógł się schronić zabójca, który zabił drugiego nieumyślnie. Miasta te będą dla was schronieniem przed mścicielem krwi, by zabójca nie poniósł śmierci, zanim nie stanie przed sądem społeczności* [*Numeri* 35,11–12]²².

Przy wymiarze kary stosowano zasadę talionu, np.: (...) *oko za oko, ząb za ząb, rękę za rękę, noga za nogę, oparzenie za oparzenie, rana za ranę, siniec za siniec* [*Exodus* 21,22–25]²³. Wprowadzano zasadę indywidualizacji odpowiedzialności, odchodząc od odpowiedzialności zbiorowej, np.: *Ojcowie nie poniosą śmierci za winy synów ani synowie za winy ojców. Każdy umrze za swój własny grzech* [*Deuteronomium* 24,16]²⁴. Wymiar kary służył realizacji trzech celów: odpłaty za zło, prewencji ogólnej (odstraszeniu potencjalnych sprawców) i ekspiacji (uzyskania wybaczenia od Boga). Kara śmierci miała postać: ukamienowania, spalenia oraz ścięcia. Wymierzano ją np. za: morderstwa, czary, uderzenie ojca albo matki, złorzeczenie im oraz porwanie Izraelity i jego sprzedaż w niewolę. Ponadto stosowano m.in. kary: więzienia, chłosty, wygnania, grzywny (np. za kradzież, lekkie uszkodzenie ciała)²⁵.

Do poznania praw starożytnej Grecji służą głównie źródła pośrednie, czyli dzieła historyków, m.in.: Herodota, Tukidydesa, Ksenofonta, Diodora Sycylijskiego, Plutarcha, a także filozofów Platona i Arystotelesa (np. prawa Likura dla Sparty, Solona dla Aten), *Iliada* i *Odyseja* Homera, tragedie Ajschylosa i Sofoklesa, komedie Arystofanesa i Meandra, przemówienia sądowe retorów oraz logografów: Lizjasza, Izajosa, Isokratesa, Demostenesa²⁶.

¹⁹ B. Lesiński, s. 15.

²⁰ K. Sójka-Zielińska, op. cit., s. 21.

²¹ B. Lesiński, *Prawo żydowskie*, [w:] *Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*, red. A. Gulczyński, B. Lesiński, J. Walachowicz, J. Wiewiorowski, Poznań 2002, s. 19.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ L. Lyons, op. cit., s. 40–42.

²⁶ K. Koranyi, op. cit., s. 81–82; K. Sójka-Zielińska, op. cit., s. 22.

W starożytnej Grecji wyodrębniano przestępstwa przeciwko: państwu (m.in.: zdrada, ucieczka do nieprzyjaciela, uchylanie się od służby wojskowej, zamach w celu wprowadzenia tyranii, fałszowanie monety), religii (błuznierstwo, niewiara w istnienie bóstw), osobie (m.in. mężobójstwo, zranienie), czci (obraza słowna i czynna), moralności (cudzołóstwo, kuplerstwo), mieniu (kradzież, zwykła i kwalifikowana)²⁷, a także przestępstwa urzędnicze (sprzeniewierzenie pieniędzy państwowych, przekupstwo, nadużycie władzy, niesumienne wykonanie misji dyplomatycznej). Pierwotnie sprawca odpowiadał tylko za skutek (niezależnie od tego czy był on zamierzony, czy nie) i nie znano instytucji usiłowania. Funkcjonowało pojęcie krwawej zemsty, zwłaszcza w wypadku mężobójstwa (krzywdy dochodzili krewni zabitego). Prawo do zemsty (w wypadku mężobójstwa) przekształcono w obowiązek pomśzczenia zabitego. Istniała możliwość wykupienia się sprawcy od zemsty przez okup (główszczyznę). Jeśli główszczyzna nie została uiszczona (także gdy nie została przyjęta przez krewnych), przed zemstą chroniło sprawcę opuszczenie kraju (dobrowolne wygnanie). Drakon (skodyfikował głównie prawo karne, ustanawiając surowe kary, np. karę śmierci za kradzież, podpalenie, nieróbstwo²⁸) wprowadził podział na umyślne, nieumyślne i przypadkowe pozbawienie życia. Wprowadzono pojęcie mężobójstwa usprawiedliwionego, np. w wypadku obrony koniecznej, karanego jak nieumyślne i przypadkowe. Sprawy dochodzone w drodze krwawej zemsty przekazano sądownictwu publicznemu²⁹.

Karę śmierci (np. w Atenach strącenie w przepaść i podanie cykuty; w Sparcie uduszenie i powieszenie) wymierzano za najcięższe przestępstwa, m.in.: zdradę, świętokradztwo, niesumienne wypełnienie misji dyplomatycznej. Stosowano także kary: ochromienia (obcięcie rąk, nóg, kastracja, stosowane głównie wobec niewolników), chłosty (wobec niewolników, wolnym wymierzano ją jako karę dodatkową), więzienia (wobec dłużników państwowych i cudzoziemców), wygnania (dożywotniego i czasowego), wobec czci – tzw. atimia (dożywotnia lub czasowa, całkowita lub częściowa powodowała utratę praw obywatelskich oraz ograniczenie zdolności do działań prawnych), sprzedaż w niewolę (stosowana głównie wobec cudzoziemców), majątkowe (konfiskata majątku, grzywny; konfiskata mogła mieć postać kary samoistnej lub dodatkowej, np. przy karze wygnania)³⁰. Celem kary była prewencja, zwłaszcza generalna, by odstraszyć potencjalnych sprawców. Pod koniec V w. p.n.e. pojawiły się wątpliwości co do skuteczności surowych kar, głównie kary śmierci. Dał temu wyraz m.in. Tukidydes: *Wszyscy ludzie mają naturę skłonną do przestępstw, nie ma też prawa, które by temu kres położyło, bo przecież stosowano już wszystkie możliwe kary, ustawicznie je*

²⁷ K. Koranyi, op. cit., s. 94–95.

²⁸ Stąd powiedzenie „drakońskie kary”.

²⁹ K. Koranyi, op. cit., s. 48, 92; L. Lyons, op. cit., s. 69.

³⁰ K. Koranyi, op. cit., s. 93–94.

zaosttrzając, ażeby w jakiś sposób uwolnić się od zbrodniarzy, wydaje się też prawdopodobne, że w dawnych czasach lżejsze były kary za największe zbrodnie, ale powoli w miarę wzrastania przestępstw wiele tych kar zmieniło się w karę śmierci – mimo to przestępstwa trwają nadal. Albo więc trzeba wynaleźć jeszcze bardziej odstraszające środki zaradcze, albo wszystko pozostanie po dawnemu. Nie należy zatem ufać w skuteczność kary śmierci³¹. Prawo rzymskie, które przetrwało upadek państwa (recepja prawa rzymskiego w średniowiecznej Europie), należy wraz z filozofią grecką i religią chrześcijańską do źródeł kultury Europy. Znamienny jest jego ewolucyjny rozwój, niedający się ściśle sprowadzić do form rozwoju ustroju państwowego (monarchia 753–510 p.n.e., republika 510–27 p.n.e., pryncypat 27 p.n.e.–284 n.e., dominat 284–476 n.e. w zachodniej części, we wschodniej do 565 n.e.)³². W periodyzacji dziejów prawa rzymskiego wyodrębnia się następujące okresy (epoki): antyczny (prawa archaicznego, starorzzymskiego) – od założenia Rzymu (od pierwszych wiadomości historycznych) do połowy III w. p.n.e.; prawa klasycznego – od połowy III w. p.n.e. do końca panowania dynastii Sewerów 235 n.e. (poprzedzony podokresem przedklasycznym trwającym do schyłku republiki); poklasyczny (schyłkowy) – od końca panowania dynastii Sewerów do 565 n.e. (podokres od panowania Konstantyna Wielkiego do Justyniana nazywany jest czasem wulgaryzacji prawa, a panowanie Justyniana Wielkiego 527–565 n.e. określane jest podokresem prawa justyniańskiego)³³.

Najstarszym „pomnikiem” prawa rzymskiego (zachowanym we fragmentach i rekonstruowanym) jest tzw. *Ustawa XII tablic* (*Lex duodecim tabularum*) powstała w V w. p.n.e. (nigdy formalnie nieuchylona)³⁴ a określana przez Liwiusza jako *fons omnis publicis privatique iuris* (źródło wszelkiego prawa publicznego i prywatnego), konsolidacja prawa zwyczajowego³⁵. Biorąc pod uwagę to, że *ius* oznaczało prawo ludzkie (świeckie), czyli sferę działania ludzi dozwoloną i chronioną przez państwo, natomiast *fas* – prawo boskie, czyli sferę działania człowieka dozwoloną i chronioną przez religię, wykroczenie poza *ius*, tzn. *iniuria*, stanowiło bezprawie i uprawniało poszkodowanego do stosowania sankcji świeckich (odwetu bądź zorganizowanej pomocy państwowej), a *nefas*, czyli wykroczenie poza sferę *fas*, ściągało na sprawcę gniew bogów, który mogło uchylić złożenie im ofiary (*piaculum*)³⁶.

³¹ K. Kumaniecki, *Tukidydes...*, op. cit.

³² T. Giaro, *Historia i tradycja prawa rzymskiego*, [w:] W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Berier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2011, s. 31.

³³ K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1978, s. 30, K. Sójka-Zielińska, op. cit., s. 23–28.

³⁴ M. Zabłocka, J. Zabłocki, *Ustawa XII tablic. Tekst – tłumaczenia – objaśnienia*, Warszawa 2003, s. 5–6.

³⁵ T. Giaro, op. cit., s. 44.

³⁶ K. Kolańczyk, op. cit., s. 21; W. Wołodkiewicz, *Prawo rzymskie – zarys systemu*, [w:] *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986, s. 196.

Przepisy *Ustawy XII tablic* przewidywały karę śmierci tylko w nielicznych przypadkach: dla sprawców działań na szkodę republiki, podburzania wrogów i wydawania im obywateli rzymskich – *Marcianus (l.14 inst.) D.48,4,3, Lex XII tab. iubet eum, qui hostem concitaverit quique civem hosti tradiderit, capite puniri* (tabl. IX,5)³⁷; dla przekupnego sędziego lub arbitra – *Gellius 20,1,7, Dure autem scriptum esse in istis legibus (XII tab.) quid existimari potest? Nisi duram esse legem putas, quae iudicem arbitrumve iure datum, qui ob rem dicendam pecuniam accepisse convictus est, capite poenitur?* (tabl. IX,3)³⁸; w razie złożenia fałszywego świadectwa przez strącenie ze Skały Tarpejskiej – *Gellius 20,1,53, si non illa ex XII tab, de testimoniis falsis poena abolevisset et si nunc quoque ut antea qui falsum testimonium dixisse convictus esset, e saxo Tarpeio deiceretur* (tabl. VIII,23)³⁹; za wypowiedanie magicznych zaklęć, układanie i śpiewanie pieśni magicznej – *a. Qui malum carmen incantassit... – b. Cicero de rep. 4,10,12 ap. Aug. De civit. Dei 2,9, nostrae XII tab. cum perpauca res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciemdam putaverunt: si quis occentavisset sive carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiumve alteri* (tabl. VIII, 1)⁴⁰; za zniszczenie upraw przez powieszenie w ofierze bogini płonów Cererze (przez osobę dojrzałą) – *Plinius nat. hist. 18,3, Frugem quidem aratro quaesitam noctu pavisse ac secuisse puberi XII tabulis capital erat, suspensumque Cereri necari iubebant..., impubem praetoris arbitrato verberari noxiamve duplionemve decerni* (tabl. VIII,9)⁴¹; za umyślne podpalenie domu lub stogu zboża – *Gaius (l.4 ad leg. XII tab.) D.47,9,9, Qui aedes acervumve frumenti iuxta domum positum combusserit, vincitus verberatus igni necari iubetur, si modo sciens prudensque id commiserit; si vero casu, id est negligentia, aut noxiam sarcire iubetur, aut, si minus idoneus sit, levius castigatur* (tabl. VIII,10)⁴². Na karę śmierci obywatel rzymski nie mógł być skazany przez urzędnika bez zgody najwyższego zgromadzenia ludowego – *comitia centuriata* (tabl. IX,2)⁴³.

Należy podkreślić występujący w prawie rzymskim dualizm przestępstw⁴⁴. Godzące w interes ogółu tzw. przestępstwa publiczne – *crimina publica* (np. zdrada państwa, umyślne podpalenie czy też zamordowanie człowieka wolnego, uchylanie się od służby wojskowej) należały do prawa publicznego i zagrożone były karą

³⁷ M. Zabłocka, J. Zabłocki, op. cit., s. 66–67.

³⁸ Ibidem, s. 64–65.

³⁹ Ibidem, s. 60–61.

⁴⁰ Ibidem, s. 50–51.

⁴¹ Ibidem, s. 54–55.

⁴² Ibidem.

⁴³ M. Zabłocka, J. Zabłocki, op., cit., s. 64–65.

⁴⁴ Zgodnie z wyodrębnieniem dwóch sfer prawa – publicznego i prywatnego na podstawie kryterium korzyści (interesu): *Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim*, Ulpian (D.1,1,1,2).

śmierci, wygnania z kraju oraz grzywnami na rzecz skarbu państwa. Oddzielną kategorię stanowiły tzw. delikty prywatne *delicta privata* albo *maleficia* skierowane przeciwko osobistym i majątkowym interesom jednostki (m.in. zniewaga i kradzież), należące do dziedziny prawa prywatnego⁴⁵. Granice odpowiedzialności (zindywidualizowanej) deliktu prywatnego (będącego źródłem zobowiązań) były oznaczone i podlegały kontroli państwa. *Ustawa XII tablic* regulowała przypadki bezprawnego naruszenia – określanego mianem *iniuria* (rodzaj bezprawia określanego też takim terminem) – osobowości człowieka wolnego. Wyróżniano następujące rodzaje (stopnie) naruszeń:

- ciężkie i trwałe – *Si membrum rup{s}it, ni cum eo pacit, talio esto* (tabl. VIII, 2)⁴⁶; poszkodowany mógł wystąpić z żądaniem talionu albo rezygnując z niego, zawrzeć ugodę o odszkodowanie;
- złamanie ręką, kijem kości człowiekowi wolnemu – kara pieniężna w kwocie 300 asów (sesterców), natomiast niewolnikowi – kara 150 asów (sesterców) płatnych jego właścicielowi (tabl. VIII, 3);
- pozostałe bez trwałych śladów, np. spoliczkowanie, skutkowało karą 25 asów (sesterców) płatnych poszkodowanemu⁴⁷ – *Si iniuriam [alteri] faxsit, viginti quinque poenae sunt* (tabl. VIII, 4)⁴⁸.

W starożytnym Rzymie pojęcie kradzieży (*furtum*) było bardzo szerokie: *Furtum est contrectatio rei fraudulosa lucri faciendi gratia, vel ipsius rei vel etiam usus eius possessionisve* (kradzież jest to umyślny zabór rzeczy dla osiągnięcia korzyści i to bądź samej rzeczy, bądź też jej używania lub posiadania; I. 4,1,1) i oznaczało zabór w celu przywłaszczenia oraz przywłaszczenie rzeczy znajdującej się w rękach sprawcy. Złodziejem był oszust (fałszywy wierzyciel) przyjmujący nienależne świadczenie, poplecznik i paser⁴⁹. Charakterystyczne jest, że przedmiotem kradzieży poza rzeczami ruchomymi były także osoby, w tym wolne, ale pozostające pod władzą *pater familias*. W *Ustawie XII tablic* ze względu na sposób ujęcia sprawcy wyodrębniano tzw. kradzież na gorącym uczynku (*furtum manifestum*) oraz wykrytą w inny sposób (*furtum nec manifestum*). Podział ten był stosowany aż do Justyniana. W przypadku *furtum manifestum* – jeżeli złodziej kradł nocą lub – używając broni – w ciągu dnia, to poszkodowany mógł go zabić (tabl. VIII, 12,13). Jeśli kradzieży dokonano w ciągu dnia, ale bez użycia broni, a sprawca był człowiekiem wolnym, należało go wychłostać, a następnie oddać pod władzę poszkodowanego. Jeżeli zaś był niewolnikiem, po wychłostaniu strącano go ze Skały Tarpejskiej. Niedojrzały podlegał karze chłosty, szkodę zaś musiał wyrównać (tabl.

⁴⁵ K. Kolańczyk, op. cit., s. 426–427.

⁴⁶ M. Zabłocka, J. Zabłocki, op., cit., s. 50.

⁴⁷ K. Kolańczyk, op. cit., s. 435–436.

⁴⁸ Ibidem, s. 50.

⁴⁹ Ibidem, s. 429.

VIII, 14). Przy *furtum nec manifestum* sprawca musiał zapłacić karę w wysokości podwójnej wartości skradzionej rzeczy, tzw. *duplum* (tabl. VIII,16)⁵⁰.

Warunkiem odpowiedzialności za przestępstwa prawa publicznego był zły zamiar sprawcy (*dolus*). W *Ustawie XII tablic* zawarto zapis *Si telum manum fugit magis quam iecit...* (tabl. VIII, 24a), a w konstytucji cesarz Karakalii z 216 r. n.e. ujął zasadę *crimen cotrahitur si et voluntas nocendi intercedet* (zbrodnie można popełnić tylko wtedy, gdy istnieje zły zamiar)⁵¹. Za popełnienie przestępstwa nie odpowiadały osoby małoletnie oraz chorzy psychicznie; brak było jednolitych zasad w przypadku niezajomości prawa (*ignorantia iuris*). Odpowiedzialność wyłączała obrona konieczna przewidziana w *Ustawie XII tablic*; jej zasady generalne zostały określone przez Ulpiana i Paulusa (D. 43.16.1.27 oraz D. 9.2.45.1). Poza odpowiedzialnością samego sprawcy czynu wyróżniano odpowiedzialność pomocników i podżegaczy⁵².

Kary publiczne, jak i cele represji karnej podlegały zmianom w historii starożytnego Rzymu. Próby ich usystematyzowania pojawiały się w okresie cesarstwa, w piśmiennictwie jurystów okresu poklasycznego, na gruncie procesu kognicyjnego. Wprowadzono m.in. odpowiedzialność za nowe rodzaje czynów, np. herezje. Wyodrębniano następujące kary: karę śmierci (różne rodzaje), wygnanie (różne sposoby), utrata wolności, skazanie na pracę przymusową, kary majątkowe (grzywny, konfiskaty majątku), biczowanie (kara dodatkowa lub śmierci), pozbawienie godności⁵³. W okresie późnego cesarstwa nastąpiło zatarcie granic pomiędzy represją prywatnoprawną a publiczną (niektóre delikty prywatne podlegały represji publicznoprawnej). Przepisy prawa karnego zgromadzono w księgach 47. i 48. *Digestów* (tzw. *terribiles libri*, czyli „straszne księgi”). Zasady odpowiedzialności za przestępstwa zostały ujęte w 9. księdze *Kodeksu justyniańskiego* (konstytucje cesarskie z okresu pryncypatu i dominatu)⁵⁴.

W refleksji uogólniającej podnieść należy, że wykształconą w prawie prymitywnym instytucję krwawej zemsty stosowano przez wieki, a w prawie zwyczajowym niektórych państw istnieje ona i współcześnie. W starożytnym Egipcie kara miała charakter publiczny. Stosowano kary śmierci zwykle i kwalifikowane, jak i kary mitylacyjne. W wypadku przestępstwa zdrady obowiązywała odpowiedzialność zbiorowa. W Mezopotamii wymiar kary według *Kodeksu Hammurabiego* opierał się na zasadzie talionu lub na stosowaniu tzw. kar odzwierciedlających. Istniał brak równości wobec prawa; o rodzaju kary przesądzał m.in.: status ofiary i sprawcy. Najsurowszą były kara śmierci – różne jej rodzaje. *Kodeks Hammurabiego* stanowił także kary: mitylacyjne, na ciele, pieniężne,

⁵⁰ M. Zabłocka, J. Zabłocki, op. cit., s. 54–57.

⁵¹ W. Wołodkiewicz, op. cit., s. 220.

⁵² Ibidem, s. 220.

⁵³ Ibidem, s. 221.

⁵⁴ Ibidem, s. 219–220.

wygnania oraz pozbawienia urzędu. Odpowiedzialność budowniczego, lekarza, weterynarza była obiektywna.

W prawie hebrajskim odpowiedzialność sprawcy oparta była na zasadzie krwawej zemsty. Przy wymierzaniu kary stosowano zasadę talionu. Wprowadzano zasadę indywidualizacji odpowiedzialności, odchodząc od odpowiedzialności zbiorowej. W starożytnej Grecji funkcjonował rozbudowany katalog przestępstw, wyodrębniano m.in. przestępstwa przeciwko państwu, np. zdradę. Szczególnym rodzajem kar była atimia. Stosowano także krwawą zemstę, zwłaszcza w wypadku męzobójstwa. Prawo do zemsty przekształcono w obowiązek pomszczenia zabitego. Istniała możliwość wykupienia się sprawcy od zemsty przez okup. Celem kary była prewencja generalna. Pojawiły się wątpliwości co do skuteczności surowych kar, zwłaszcza kary śmierci. Kary publiczne, jak i cele represji karnej podlegały ewolucji w historii starożytnego Rzymu. Przepisy *Ustawy XII tablic* przewidywały karę śmierci tylko w nielicznych przypadkach, m.in. działania na szkodę republiki. Podkreślić należy występujący w prawie rzymskim dualizm przestępstw: publiczne – *crimina publica* należące do prawa publicznego i zagrożone karą śmierci, wygnania z kraju, grzywnami na rzecz skarbu państwa oraz delikty prywatne *delicta privata* albo *maleficia* – skierowane przeciwko interesom jednostki, należące do dziedziny prawa prywatnego. Próby usystematyzowania kar i zasad represji karnej pojawiają się w okresie cesarstwa, w piśmiennictwie jurystów okresu poklasycznego. W okresie późnego cesarstwa nastąpiło zatarcie granic pomiędzy represją prywatnoprawną a publiczną.

Bibliografia

- Chauvin T., Stawecki T., Winczorek P., *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2013.
- Gardocki L., *Prawo karne*, Warszawa 2011.
- Giario T., *Historia i tradycja prawa rzymskiego*, [w:] W. Dajczak, T. Giario, F. Longchamps de Berier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2011.
- Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, Warszawa 1978.
- Koranyi K., *Powszechna historia państwa i prawa*, t. I, *Starożytność*, Warszawa 1961.
- Kutrzeba, *Dawne polskie prawo karne w zarysie*, Lwów – Warszawa – Kraków 1921.
- Lesiński B., *Prawo babilońskie*, [w:] *Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*, red. A. Gulczyński, B. Lesiński, J. Walachowicz, J. Wiewiorowski, Poznań 2002.

Lesiński B., *Prawo żydowskie*, [w:] *Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*, red. A. Gulczyński, B. Lesiński, J. Walachowicz, J. Wiewiorowski, Poznań 2002.

Mała encyklopedia prawa, red. Z. Rybicki, Warszawa 1980.

Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, Warszawa 2011.

Zabłocka M., Zabłocki J., *Ustawa XII tablic. Tekst – tłumaczenia – objaśnienia*, Warszawa 2003.

Wołodkiewicz W., *Prawo rzymskie – zarys systemu*, [w:] *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986.

Wybór tekstów źródłowych, red. A. Gulczyński, B. Lesiński, J. Walachowicz, J. Wiewiorowski, Poznań 2002.

Summary

Ancient system of penalties and criminal sanctions

In ancient Egypt the punishment had public character. Capital punishments and corporal punishments were also used. Code of Hammurabi was based on *lex talionis*. The most severe punishment was capital punishment. Liability of builders, physicians, veterinarians was based on objective principle. Hebrew law was based on the principle of *fued*. In ancient Greece were functioning the expanded catalogue of punishments. In Roman law was functioning the division of crimes on *crimina publica* and *delicta privata*.